

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра конституційного,
адміністративного та фінансового
права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Господарське право»

на тему:

„Історія виникнення та формування
господарського права”

Студента 3 курсу ПР - 31 групи
Галузь знань 0304 «Право»
Напрямок підготовки 6.030401
«Правознавство»

Ногаса Н.І.

Керівник: д.ю.н., проф. Гречанюк С.К.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії

_____

_____

_____

_____

_____

_____

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1.ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА.	
1.1. Ідейно-історичні передумови виділення господарського права в самостійну галузь права.....	4
1.2. Основні історичні етапи становлення українського господарського правапродовж ХХ століття.....	14
1.3. Становлення господарського права з набуттям Україною незалежності.....	23
<i>Висновки до розділу 1</i>	32
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ.	
2.1. Господарське законодавство України: історія, сучасність та перспективи розвитку.....	34
2.2. Вдосконалення господарського законодавства України.....	38
<i>Висновки до розділу 2</i>	41
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44

ВСТУП

Актуальність теми. Для з'ясування ролі феномену господарського права— встановлення предмета, завдань та функцій останнього перш за все необхідно звернутися до історичних етапів його розвитку, за умов яких цей феномен не тільки не загубився серед різнобарвності соціально-правових ідей і теорій бурхливого ХХ ст., а і зберіг актуальність у ХХІ ст.

Фундаментальна основа господарського права, законодавства та вихідних господарсько-правових категорій почала створюватись вченими-правниками ще на початку ХХ ст.

Тож доцільність врахування й оцінка досвіду минулих теоретичних надбань та напрацювань законодавствданого періоду мають безсумнівне значення для розумінняпроблем сучасного господарського законодавства, доцільності процесів кодифікації останнього, в тому числі й на теренах нашої країни, де розвиток цього законодавства проходив шляхом еволюційних історичних етапів, що впливали на його зміст.

Однак, незважаючи на складну історію господарське право не зникло з правової мапи і зараз розвивається на всіх континентах планети, включаючи й Україну.

Я вважаю, що в нашій державі, господарське право може мати суттєвий позитивний вплив, встановлюючи не тільки відповідні нові правила поведінки учасників господарських відносин, але й впливаючи на формування нової формації господарників за рахунок відповідного та мудрого державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок в аналіз історичного минулого розвитку господарського права зробили: Г.Ф. Шершеневич, В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, В.В. Лаптева, В.С. Мартем'янова, І. Г. Побірченко, Г.В. Пронська, П. Г. Скрипник, О.О. Чувпило, В. А. Устименко, В.С. Щербина.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є покроковий аналіз розвитку господарського права та його впливу на сучасне правове забезпечення вітчизняної сфери господарювання.

Мета дослідження обумовила його завдання:

- визначити ідейно-історичні передумови виділення господарського права в самостійну галузь права;
- охарактеризувати історію виникнення та формування господарського права;
- проаналізувати зміст нормотворчої діяльності держави у сфері господарсько-правового регулювання;
- охарактеризувати етапи становлення господарського права;
- визначити основні тенденції розвитку господарського законодавства в Україні та участь науки в цьому процесі;
- узагальнити шляхи вдосконалення господарського законодавства України.

Об’єктом дослідження виступає історичний розвиток господарського права

Структура курсової роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, п’яти підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА.

1. 1. Ідейно-історичні передумови виділення господарського права в самостійну галузь права.

Господарське право має свої специфічні предмет і метод правового регулювання, що знаходиться закріпленні на законодавчому рівні, передусім, у Господарському кодексі України від 16.01.2003 р.[4] та в науці господарського права. Динаміка осмислення господарського права як самостійної і повноправної галузі права зумовлюється, в першу чергу, тим, що це відносно молода галузь права, яка виділяється з середини XIX ст. Але ця галузь права виникла завдяки тим об'єктивним чинникам людської діяльності, які зумовили промислову революцію і невідворотну комерціалізацію життя, – відносинам суспільного виробництва.

Визначимо основні властивості господарського права, які мають ідейно-історичні засади та виділяють його в самостійну галузь права: спеціалізація, інструментальність, цілеспрямованість та універсальність.

Кажучи про спеціалізацію та інструментальність господарського права, треба пам'ятати про те, що виникнення господарсько-правових норм відбулося завдяки двоскладним чинникам:

- виникненню торгового (комерційного) права на противагу цивільному;
- нарощуванню публічно-правовими нормами торгових (комерційних) відносин.

Виникнення та становлення торгового (комерційного, господарського) права має глибоке історичне коріння.

У літературі наголошується, що сучасне господарське право генетично пов'язане із торгово-ремісничим правом вільних міст Європи XII-XVI ст., спеціальним промисловим правом кінця XIX ст. В свою чергу такі нормативні утворення увібрали в себе традиції та дух ранньоторгових джерел права, серед яких виділяється Візантійська Книга епарха – зведення

статутів константинопольських ремісничих і торгових корпорацій, що знаходилися у веденні єпарха, – чільника міста.

Відомий дослідник торгового (комерційного) права Г.Ф. Шершеневич на початку XX століття виділив три періоди в становленні і розвитку торгового (комерційного) права: італійський, французький і німецький. Сучасними вченими, зокрема професором О.О. Чувпилом, виділено четвертий такий етап – сучасний, що характеризується перетворенням торгового права в господарське. Саме феномен цього перетворення визначає суть наступної періодизації.

Перший період– XI–XIV століття позначається тим, що в Італії, яка стала центром середземноморської торгівлі і відносно спокійним місцем у контексті зовнішніх посягань, бурхливо розвинулися приморські міста. Забезпечення торгової діяльності вимагало зрозумілих і ефективних правил, які стали формуватися в рамках торгових звичаїв.

Цьому сприяли особливі умови середньовічного побуту, заснованого на роздробленні суспільства на окремі стани, які проводили в життя особливі юридичні форми відносин між його членами. Одним з таких станів було купецтво. У кожному місті купці розділялися на певні групи (корпорації, гільдії). Спори між членами таких утворень розв'язувалися консулами – купцями, спеціально обраними для цього на термін від 6 місяців до року. Консульська юрисдикція послужила основною передумовою виникнення торгового права.

Судовий розгляд відбувався в стислі строки і без ускладнених процедур, із зобов'язанням сторін з'явитися особисто, без жодних адвокатів. Не дивно, що це сприяло вирішенню спорів напідставі уявлень купців про доцільну побудову торгівлі із використанням усталених звичаїв, а не на базі складних та застарілих давньоримських догм.

Найвідоміші рішення консулів записувалися в хронологічному порядку в спеціальні книги – статuti (statute de mercanti). Суперечності і повторення, які природним чином виникали в цих статутах, з часом

усувалися шляхом систематизації. Так виникли збірки рішень окремих гільдій (корпорацій) – писані зведення торгових звичаїв.

Найбільше поширення в той час набула збірка морського права *ConVulato del mare* (морський суддебник). Це було невпорядковане поєднання звичаїв, викладених у 297 розділах.

Розвиток італійських міст і згладжування відмінностей між окремими гільдіями (корпораціями) спричинило також утворення станового торгового права окремих міст. Причому, таке право переважно увібрало в себе частину міських статутів, що передбачали правила організації міського життя.

Ця тенденція знайшла згодом відображення в Любекському, Гамбурзькому, Магдебурзькому праві – праві середньовічних міст, яке набуло поширення в Європі, зокрема й на території України. Система німецького міського права регламентувала багато внутрішньоміських, у тому числі господарських, відносин, що закріплювали права і свободи міст, які домоглися надання їм особливого правового статусу. Таке право мало комплексний, універсальний та антифеодальний характер, регламентуючи різні види відносин. Значна частина його норм стосувалася торгівлі і ремесел, діяльності цехів і купецьких гільдій, питання оподаткування. Саме це, за обґрунтованою думкою В.К. Мамутова та інших авторів, зумовлює зв'язок магдебурзького права з сучасним господарським правом.

Напівніч від Італії в цей час під тиском потреб торгового обороту на противагу праву цивільному, яке розвивалося досі як право окремих міст, починає розповсюджуватися право торгове, як право цілих союзів і територій. Зокрема, на побережжі Франції і Англії, починаючи з XII-XIII століть, діяв Олеронський суддебник морських звичаїв (*Rlesd'Ol gon*). На території ганзейського союзу було впроваджено Візбійське морське право. Збірка морського права Ганзи мала декілька редакцій, остання з яких в 1614 р. набула сили закону.

Другий період у розвитку торгового права (XV-XVIII століття) – французький – можна загалом визначити як період одержавлення торгових звичаїв.

У результаті історичної гегемонії Франції в цей період, обумовленої багато в чому тим, що Франція опинилася посеред найбільш економічно розвинутих країн Європи: Італії і Іспанії з півдня, Англії і Голландії з півночі. В результаті посилення французької королівської влади, зростання міжміської торгівлі і створення ярмаркових судів (Coursdesfoires) – вони склалися з осіб, які спеціально призначаються радою короля – та у зв'язку із поширенням впливу торгівлі на всі сторони суспільного життя виникла потреба, по-перше, формалізувати торгові звичаї, визнати їх державою, а, по-друге, здійснити кодифікації торгового (комерційного) права.

У листопаді 1563 року був заснований перший постійно діючий комерційний суд у Парижі. Як відзначає Г.Ф. Шершеневич, «в указі не згадувалися норми права, якими повинен був керуватися суд, але римському праву в усякому разі тут не було місця, тому що склад суду був вибраний з купецтва», а торговий стан «споконвіку звик керуватися в своїх взаєминах звичаями».

У 1673 році задовго до кодифікації цивільного законодавства у Франції приймається перший комерційний кодекс (OrdonnancedeCommerce). Знаменно, що самі купці, які усвідомили потребу в загальнодержавному закріпленні правил комерції, звернулися до короля Луї XIV з проханням щодо прийняття цього ордонансу. Він одержав негласну назву Кодекс Саварі (CodeSavary) на ім'я одного з впливових купців, Жака Саварі, який був запрошений в законодавчу комісію та зробив основний внесок до його змісту. Кодекс складався з 122 статей і 12 титулів і мав на меті протидіяти обманам серед купців, зберегти корпоративний устрій купецьких станів, вводив інститути неспроможності і професійні вимоги до осіб, які бажали стати купцями. У 1681 році приймається ще один кодекс – Ordonnancedelamarine, який увібрав у себе морське право і виступив

своєрідним доповненням до першого кодексу. В основу *Ordonnancedelamarine* ввійшли доповнені новими зведеннями звичаїв збірки *Consulatodelmare, Rlesd’Olron* та інші.

Вплив указаних кодексів на розвиток комерційних відносин у XVII–XVIII століттях був величезним, що підтверджується використанням їх при вирішенні торгових спорів по всій Європі, включаючи Англію.

Водночас, розвиток промисловості та торгівлі у Франції під дією принципів свободи підприємництва, проголошених Великою Французькою революцією 1789 р., розширення територій, завойованих французькими правителями зумовило необхідність у модернізації комерційного права. Ідея щодо кодифікації цивільного права також вилинула на цей процес, у зв’язку із чим чинні кодифікації торговельного та морського права необхідно було співвіднести із цивільним кодексом.

У 1807 році за безпосередньою участю Наполеона був прийнятий, в 1808 року вступив у дію епохальний Французький комерційний кодекс (далі – ФКК), який заклав міцний фундамент подальшої загальноєвропейської традиції в дуалізмі приватного права: розподілі його на цивільне, яке представлено у Франції Цивільним кодексом 1804 р. і комерційне право, яке представлено відповідним кодексом.

ФКК 1807 р. складався з 648 статей, був поділений на 4 книги. Книга перша складалася із титулів: 1) про купців, 2) про торгові книги, 3) про товариства, 4) про подільність речей, 5) про біржі і маклерів, 6) про комісіонерів, 7) про купівлю-продаж, 8) про векселі. Книга друга торкалася морської торгівлі, книга третя – торгової неспроможності. Книга четверта була присвячена комерційному судоустрою і судочинству.

ФКК 1807 року діяв майже два сторіччя і лише в 2000 році у зв’язку з потребами поглиблення кодифікації був замінений новим Комерційним кодексом Франції, який кодифікував понад 50 законів у сфері господарювання, що регулюють не тільки торгові відносини, але й весь спектр професійних, корпоративних, виробничо-економічних та інших

ділових відносин з урахуванням новітніх положень права Європейського Союзу.

Положення ФКК 1807 р. знайшли найбільше відображення в тих країнах романської системи права, де діють окремі комерційні кодекси: Аргентина, Іспанія, Португалія, Румунія, Чилі, Саудівська Аравія, Алжир, Венесуела та ін.

Третій період у розвитку торгового (комерційного) права пов'язаний з переміщенням економічного центру Європи до Німеччини в середині ХІХ – початку ХХ століття.

Об'єднання німецьких земель, бурхливе зростання великого промислового виробництва і такі, що посилювалися в цей період, тенденції в усуненні економічних (митних) кордонів між окремими землями Німеччини, – все це зумовило потребу в досягненні одноманітності в торговому законодавстві. Це не важко зрозуміти з урахуванням, наприклад, того факту, що лише вексельних статутів на території Німеччини тоді діяло 56. При цьому комерсантами неухильно ставилося питання про незадовільність загальноцивільного (римського) права, яким доводилося користуватися замість торгового.

Як наслідок, у 1871 році набула чинності перша загальногерманська торгова кодифікація – Зведення торгового права. При цьому торгове право далеко відхилилося від ще розпорошеного і некодифікованого цивільного права Німеччини в розумінні багатьох інститутів, як от: представництво, товариства, торгові правочини, – встановило точність і ясність у процедурах укладання і виконання договорів.

Потреби поглиблення кодифікації та необхідність ув'язування із положеннями цивільного уложення, що розроблялося, зумовило другу кодифікацію німецького комерційного права: в 1897 році було прийнято і з 1900 року набуло чинності Німецьке торгове уложення.

Нове торгове уложення, що зберегло до нашого часу не тільки основну структуру, але й основні інститути, складалося з чотирьох книг:

- 1) про купецький стан,
- 2) про торгові товариства і негласне об'єднання,
- 3) про торгові правочини
- 4) морське право.

При цьому не можна говорити про те, що Німецьке торгове уложення (далі – НТУ) було додатком цивільного уложення, як це іноді пояснюється в окремих підручниках з цивільного права. По-перше, НТУ застосовувалося пріоритетно у сфері економіки, складало базу регулювання комерційних відносин, а цивільне застосовувалося в цій сфері субсидіарно: остільки, оскільки в Німецькому торговельному уложенні не передбачене інше. Іншими словами, НТУ своїм змістом підпорядкував цивільно-правові норми потребам комерційного обороту. По-друге, в нормах НТУ була закладена велика кількість адміністративних, фінансових, бухгалтерських і навіть кримінально-правових норм. Це зробило кодекс не тільки практично орієнтованим на вирішення проблем правового регулювання комерційної діяльності, але й дозволяє кваліфікувати НТУ не як кодекс приватного права, а комплексний акт самостійного комерційного права.

У подальші роки багато країн світу прийняли свої комерційні (торгові) кодекси під безпосереднім впливом положень німецьких торгових кодифікацій. Серед них – Австрія, Бельгія, Болгарія, Греція, Латвія, Люксембург, Македонія, Польща, Словаччина, Чехія, Естонія, Японія тощо. Досі положення НТУ є зразком для сучасних кодифікацій. Зокрема, Господарський кодекс України встановив подібні механізми взаємодії цивільно-правових і господарсько-правових норм.

Отже, своєрідність торгового (комерційного) права в порівнянні з правом цивільним утворилася не випадково. Економічні інтереси вимагають уніфікованих заходів правового впливу, які відповідають досягнутому рівню розвитку продуктивних сил на конкретний момент історії. Ці інтереси часто-густо не вписуються в наукові догми, національні традиції і правила, вироблені багато сторіч тому.

Хоча в зведенні законів Юстиніана (529-534 pp.) *juscivile* (право громадян) і зазнало певного впливу більш ліберального *jusgentium* (право народів), проте воно продовжувало носити яскраво виражений догматичний характер, що не сприяв потребам прискороного обороту товарів. Виникла необхідність у більш динамічних, професійно спрямованих, космополітичних та наближених до життя правилах, ніж ортодоксальні цивільно-правові постулати. З'являється особливе правове регулювання, викладене первинно в торгових звичаях, а вже згодом—в актах торгового (комерційного) законодавства.

Таким чином, торгове (комерційне) право виникло як самостійне нормативно - інституційне утворення, що відобразило певний становий (купецький) протест проти механізмів традиційного цивільного (римського) права.

Надалі, у зв'язку з ускладненням економічного життя, комерційне (торгове) право переросло рамки торгівлі і було насичено багатьма нововведеннями міських устроїв, промисловості і фінансів, державних регуляторів, зумовивши сучасний стан господарського права.

Четвертий період у розвитку (модифікації) торгового права не випадково іменується періодом перетворення торгового права в господарське (підприємницьке) право.

Ще на початку ХХ століття Г.Ф. Шершеневич помітив важливу законодавчу тенденцію в цій галузі суспільних відносин: «Торгове право, народившись у сфері торгової промисловості, захопило всю переробну і готується зайняти видобувну промисловість. Торговий оборот дедалі більше наближається до злиття з економічним оборотом» В ХХ-ХХІ століттях ця тенденція тільки посилилася.

Якщо поглянути на сучасні європейські комерційні кодифікації, зокрема у Німеччині і Франції, то можна помітити; відповідні кодекси не тільки оновлені адекватно вимогам часу, але і значно доповнені і розширені (наприклад, Комерційний кодекс Франції 2000 р. має понад 2000 статей

проти 648 статей ФКК 1807 р.). Відбулося це переважно за рахунок регулювання промисловості і загалом сфери підприємництва, а також додаткових вимог до економічної діяльності в рамках вимог ЄС. Нові європейські підприємницькі (комерційні) кодекси –Чеський 1995 р., Латвійський 2000 р., Австрійський 2007 р. – також підтверджують виведення традиційного торгового права з матриці приватноправової бази у напрямку якнайповнішого включення правових норм, які регулюють реєстраційні, ліцензійні, реєстраційні, облікові й інші публічно-правові інститути.

Навіть у тих країнах світу, де традиційно підприємницьке (господарське) право залишається некодифікованим, ці прояви знаходять усе більше відображення в спеціальному законодавстві. Основна причина перетворення комерційного (торгового) права в господарське (підприємницьке) –це неминуче посилення ролі держави в сучасній економіці, підвищення вимог до безпеки і якості виробничої діяльності, боротьба з монополізмом і стимулювання інвестицій у національну економіку, міжнародні економіко-інтеграційні процеси і розвиток міжнародного економічного права.

Приватноправове регулювання поодинці виявилось не здатним забезпечити належне регулювання господарських відносин.Починаючи з кінця XIX століття економіка стала потребувати публічно-правових обмежень, які покликані забезпечити стабільність і порядок у господарській сфері. В цьому зацікавлені, передусім, самі одиничні суб'єкти господарювання, ефективність яких неможлива в умовах економічної анархії, засилля монополізму і відсутності чітких правил гри в економіці.

Таким чином, господарське право, що успадковувало норми торгового (комерційного) права, виступило новим якісним щаблем у регулюванні економічної діяльності. Така якість виникла завдяки не тільки особливій спеціалізації приватноправових (цивільно- правових) норм стосовно умов професійної господарської діяльності, але і у зв'язку з таким явищем, як

наповнення актів господарського законодавства публічно-правовими нормами.

Вірність галузевого виділення господарського права підтверджують досягнення вітчизняної науки господарського права. В її активі не тільки розробка Господарського кодексу України, але і науково-прикладне вирішення завдань гармонізації приватних і публічних інтересів у сфері господарювання, розробка комплексних заходів щодо оздоровлення економіки, пропозиції щодо вдосконалення господарського законодавства в цілях протидії тінізації економіки, збереження та примноження держвласності тощо.

1.2. ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВ А В П РО Д О В Ж Х Х С Т О Л І Т Т Я .

Ідея господарського права не є новою, адже у 2015 р. науці господарського права виповнилося 105 років (теорія виникнення господарського права пов'язується з публікацією у 1910 р. першої частини визначної праці відомого німецького вченого-правника Ю. В. Гедемана «Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX Jahrhundert» [13] («Прогрес цивільного права у ХІХ столітті»), в якій автор обґрунтував закономірність виникнення господарського права в нових умовах господарювання, коли буржуазія отримала політичну владу і межа між приватними і публічними інтересами зникла [7; с.93]) та незважаючи на свій поважний вік феномен актуальності господарського законодавства існує і у ХХІ ст., але щодо питань предмета, функцій та завдань, то їх трансформація під натиском часу досить змінилася.

Отже, витoki історії вітчизняного господарського права беруть свій початок ще у 20-х рр. ХХ ст. При цьому у розвитку останнього у Радянську епоху виділяють три етапи – 20-ті рр., 30-ті рр. і період після 1965 р. [11, с.87] та необхідно зазначити, що існував окремий, четвертий період, з 1938 по 1955 р., коли наука господарського права як самостійна галузь була під забороною (у зв'язку з існуючим політичним режимом).

Перший період (1923-1928) – початковий період розвитку – відрізняється тим, що головна увага була приділена питанням визначення предмета господарського права, встановлення ключових категорій господарських відносин, які є предметом регулювання норм господарського права.

Слід зазначити, що на початку ХХ ст. у країнах Європи здійснюються роздільні кодифікування цивільного та торгового (комерційного) законодавства, у вітчизняній правовій науці починають з'являтися спеціальні дослідження у відповідній сфері. Необхідно підкреслити, що цей

період у вітчизняному господарському праві характеризується подвійними процесами. З одного боку, ряд учених відокремлює торгове право від права цивільного – роботи П. Цитовича, А. Камінки, О. Пергамента, А. Гольмстена в рамках спеціального приватного права. З другого боку – обґрунтовується самостійний науковий напрям господарського права– К. Ушинський, І. Янжул, В. Удінцев, А. Федоров, що об'єднує приватні та державні аспекти господарювання. У цей період формуються ідеї, які лягли потім в основу теорій багатьох поколінь вчених-господарників.

У вказаний період вчені підкреслили одну істотну межу наміченого регулювання економіки – виділення самостійного, комплексного і такого, що динамічно розвивається, утворення норм права, яке на сьогодні має назву господарського права. Автори цих концептуальних ідей, маючи на увазі все більше посилення на стадії імперіалізму втручання буржуазної держави в особисто майнові відносини, стверджували, що тим самим нібито відбувається процес стирання меж між приватним та публічним, процес утворення нового права– ні публічного, ні приватного, а саме того, яке і було назване господарським правом. Як наслідок, концепція господарського права була прийнята низкою авторів, у першу чергу, А. Г. Гойхбаргом [9], який у праці «Хозяйственное право РСФСР» (1921) по стопах французького вченого Л. Дюгі ототожнював суб'єктивні права із соціальними функціями. На цій підставі А. Г. Гойхбарг прийшов до висновку про зникнення різниці між публічним та приватним не тільки у соціалістичному, але також і в буржуазному праві, а отже, і до висновку про необґрунтованість подальшого збереження галузі цивільного права. На думку вченого, цивільне право виступало ні чим іншим, як приватним правом і існувало як протилежність праву публічному. Але якщо межі між публічним правом і правом приватним зникають, то припиняє існувати і цивільне право. Йому на заміну приходять господарське право.

Другий період (1929-1937) – період боротьби двохсекторного господарського права з єдиним господарським правом–характеризувався

впливом господарсько-адміністративного права та теорії, побудованої на двохсекторному поділі господарського законодавства (вплив епохи). Цей період господарського права може бути охарактеризований взаємодією двох основних наукових напрямів: двохсекторної теорії П. І. Стучки та теорії єдиного господарського права Л. Я. Гінцбурга та Є. Б. Пашуканіса.

Прихильники поглядів П. І. Стучки –двохсекторної теорії у період непу –поставили питання про необхідність особливого правового стимулювання соціалістичного сектору економіки (господарсько-адміністративне право) на противагу регулювання її приватного сектору (цивільне право). Ці галузі визнавалися антагоністичними, а тому нездатними до взаємодії. Представники теорії єдиного господарського права, а саме Л. Я. Гінцбург та Є. Б. Пашуканіс вбачали в ньому особливу форму політики держави в галузі організації управління господарством та організації господарських зв'язків. Була сформульована концепція єдиного підходу до регулювання економічних відносин, центром якого повинен був стати Господарський кодекс, проект якого був запропонований у 1935 р. Відстоювалася теза про недопустимість поділу єдиного господарського права на дві самостійні частини – господарсько-адміністративне та цивільне право. Один із авторів цієї ідеї Л. Я. Гінцбург критикував у роботі «Курс советского хозяйственного права» (1935) погляди П. І. Стучки. Саме тому ця теорія єдиного господарського права на деякий час займає провідне місце. Цивільне право – як науку, так і її предмет – було пригнічено. Зникло з навчальних планів юридичних вишів також і адміністративне право. Таке становище зберігалось до 1938 р., коли нарада наукових співробітників у галузі права відмовились від концепції господарського права (наприкінці 30-х рр. ХХ ст. більшість вчених-господарників стали жертвами сталінських репресій), а наука господарського права була піддана негласній забороні, визнано наявність у системі радянського права адміністративного та цивільного права і відновлено їх викладання у юридичних ВНЗ. Разом з тим були виявлені та усунуті серйозні помилки авторів господарсько-правової

теорії у вирішенні ряду загальних і конкретних проблем радянської юридичної науки. Досить нагадати, що вони висували в застосуванні до державної соціалістичної власності глибоко помилкову концепцію «розщепленої» власності, а громадяни як суб'єкти права були зміщені ними на задній план і розташовані під заголовком «приватні особи» у розділі, який називався «Організаційна структура народного господарства СРСР». З цієї точки зору подолання концепції єдиного господарського права було безсумнівним кроком вперед у розвитку радянської юридичної теорії і практики.

Третій період (1938-1955) – період майже повного ігнорування теорії господарського права – характеризувався монопольним становищем цивільного права, вчені-правознавці якого і займалися деякими у сучасному розумінні проблемами господарських відносин, проблематикою господарського законодавства, а деяким проблемам господарювання взагалі на цьому етапі вчені не приділяли достатньо уваги.

Четвертий період (1956-1980) – період фундаменталізації господарського права – характеризувався не тільки відродженням господарсько-правової науки, але й завершальним становленням єдиної концепції господарського права. У цей період була обґрунтована основна мета господарсько-правової науки, яка з часом постала як її основна ідея та призначення – спрямувати господарське законодавство на забезпечення господарського правопорядку, направити науку господарського права на вирішення проблем господарського комплексу. В юридичній літературі виникає таке прізвище, як В. К. Мамутов – перший український вчений, який започаткував у цей період одну із сучасних господарських шкіл права (донецька школа господарського права).

Вчені-господарники поставили питання про запровадження законності на всіх рівнях економіки, про закріплення господарського розрахунку на базі розширення прав підприємств, про встановлення відповідальності

державних органів за неправомірні дії щодо підприємств, про розвиток внутрішньогосподарських відносин тощо.

Радянське господарське законодавство цього періоду в основному було всесоюзним –законодавством СРСР, яке діяло на території всього Союзу. Як органічна частина воно включало і господарське законодавство республік, які входили до складу СРСР, у тому числі розуміється і господарське законодавство Української РСР, правонаступником якої стала незалежна Україна. Республіканське господарське законодавство регламентувало в основному господарську компетенцію підприємств і установ, які знаходились у підпорядкуванні республік (наприклад, автомобільного транспорту, комунального господарства), порядок вирішення деяких господарських питань.

Основним джерелом господарського права були постанови ради Міністрів СРСР і спільні постанови ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС.

Досвід правового регулювання господарської діяльності, накопичений в СРСР, з усіма його досягненнями і помилками, становлять цінність як для науки, так і для практики сучасної правотворчої діяльності, адже деякі нормативні акти того часу діють і дотепер. А отже, цей період не можна не враховувати.

Специфікаукраїнського господарського законодавства полягала в конституційному закріпленні соціалістичної власності як основи економічної системи. Визнавались такі форми соціалістичної власності, як державна (загальнонародна), колгоспно-кооперативна та власність громадських організацій. Приватна власність на кошти виробництва заперечувалась, але визнавалась особиста власність громадян на майно, яке не стосується коштів виробництва, тобто щодо господарських взаємовідносин цієї форми власності не існувало.

У становленні та розвитку власне господарського законодавства ключовим законодавством були закони: про державні підприємства, про планування, про систему господарських зв'язків.

Починаючи з 60-х рр. XX ст. значна увага юристами-господарниками приділялась систематизації господарського законодавства. У 1961 р. за редакцією В. В. Лаптева та Г. Я. Торчинського юридичною службою Держплану СРСР був підготовлений фундаментальний двотомник «Законодавчі акти з питань народного господарства СРСР» [14]. Ця робота дає уявлення про структуру, зміст, обсяг радянського господарського законодавства. Нормативні акти систематизовані в ньому за тринадцятьма основними розділам. Том перший включає вісім розділів:

- 1) організація управління народним господарством;
- 2) правовий режим соціалістичної власності;
- 3) планування народного господарства;
- 4) порядок матеріально-технічного постачання;
- 5) державні стандарти, технічні умови, виробничі марки і товарні знаки;
- 6) розвиток нової техніки, винахідництво і раціоналізація;
- 7) облік і звітність;
- 8) арбітраж.

У другому томі нормативні акти систематизовані в п'ять розділів за галузями народного господарства:

- 1) промисловість;
- 2) капітальне будівництво;
- 3) транспорт і зв'язок;
- 4) торгівля;
- 5) житлове господарство.

Господарське господарство було систематизоване також у Зводі законів СРСР і у зводах законів союзних республік, складають більшу половину цих зводів.

Постійно удосконалювалась регламентація відносин підприємств з органами, на котрі було покладено управління ними (трести, комбінати, головні управління, наркомати, міністерства). Вдосконалення цих відносин

йшло у напрямі забезпечення дотримання принципів господарського розрахунку. У кінцевому рахунку була встановлена матеріальна відповідальність вищих стосовно підприємств органів господарського управління перед підвідомчими їм підприємствами за збиток, завданий направленими управлінськими рішеннями.

У кінці 70-80-х рр. особливу увагу приділяли виконанню договірних зобов'язань із поставок продукції.

Якщо підприємства завжди несли матеріальну відповідальність перед замовниками за виконання договірних зобов'язань – із строків, асортименту, комплектності, якості продукції, що надходить; то з кінця 70-х рр. виконання договірних зобов'язань із поставок стало показником, за яким оцінювалась діяльність підприємств із виконання державного плану. Таким чином, не тільки господарські зобов'язання мали планово-договірний характер, але ще і суспільна оцінка діяльності давалась із виконання планово-договірних зобов'язань.

У цілому економіка функціонувала як єдина планово-централізована господарська система. У ході економічної реформи в СРСР у другій половині 80-х рр. ця система була порушена, після розпаду СРСР – зруйнована. Нові держави, які виникли на базі колишніх союзних республік СРСР, довгий час не могли подолати негативні соціально-економічні наслідки науково не обґрунтованого реформування СРСР у другій половині 80-х рр. і розпаду єдиного народно-господарського комплексу СРСР.

Юридичні дослідження історії становлення і формування радянського господарського законодавства склались і розвивались окремо від цивільного законодавства як особлива гілка радянського законодавства.

Самостійна галузь господарського законодавства була визначена ще у першій Конституції СРСР (1924). У подальшому вона розвивалась як самостійна. Це стало основною причиною становлення й розвитку господарського права як науки, предметом якої є господарське законодавство. Саме ця наука займалась незалежними найголовнішими

проблемами господарського законодавства, зокрема законодавством про підприємство. Господарське законодавство постійно розвивалось і вдосконалювалось.

У той же час радянське господарське законодавство мало багато недоліків, неузгодженостей, суперечностей. Воно не було кодифіковане, хоча питання з його кодифікації порушувалось неодноразово, починаючи з 1919 р.

Було розроблено декілька проектів Господарського кодексу і Основ господарського законодавства СРСР. Останні дискусії навколо проекту Господарського кодексу СРСР відбулися в червні 1985 р. на спільному засіданні бюро Відділення філософії і права й Відділення економіки АН СРСР, на якому була прийнята постанова про погодження проекту Господарського кодексу СРСР. Проте до обговорення проекту Верховною Радою СРСР справа не дійшла. В підготовці та прийнятті кодифікованих актів протидіяли перш за все окремі представники юридичних наук, оскільки кодифікація господарського законодавства підірвала їх концепції та корпоративні інтереси як викладачів цивільного права, які безпідставно претендують на статус науки управління адміністративного права. Їх позиція влаштовувала ту частину правлячих кіл, які боялися, що створення Господарського кодексу обмежує сферу адміністративного впливу в економіці і тому вірогідно обмежить вплив багатьох високопосадовців. ТанDEM цивілістів з боку управління економікою адміністративними методами завадив надати Господарському кодексу компактного вигляду і форми, яка б допомогла виробити «правила гри», адекватні сучасній економіці.

Реальністю даного періоду було планове і централізоване господарське управління. Називали і називають цю реальність по-різному. Однак предметом права була саме ця реальність, реальні господарські відносини планової системи господарювання в масштабах всієї держави. Після цього відбувся розпад на більш дрібні і більш відокремлені одна від

одної господарські системи. З'явилась нова реальність, особливості та топографію якої повинна враховувати система правового регулювання господарської діяльності.

1.3. СТАНОВЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.

Створення національного господарського права є одним із важливих досягнень сучасної України, яка у кінці ХХ ст. отримала свою незалежність та суверенітет. Витоки формування господарського законодавства полягають у складній взаємодії суспільства, економіки, держави та права. При цьому кожен із цих перелічених інститутів у сучасних ринкових умовах вже трактується по-новому: мова йде не просто про суспільство, а про «громадянське суспільство»; не взагалі про державу, а про «правову державу» [5, с.104].

На початку 90-х рр. відбувся перехід до ринкової економіки, що суттєво змінив економічну політику, а її інструментом виступило господарське законодавство, бо основний масив законодавчих актів регулюючих господарських відносин припинив відповідати економічному ладу, стосовно якого було створено інститут приватної власності.

Взагалі першим кроком на шляху до модернізації радянської економіки до незалежної української економіки було прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р.

Практична реалізація цього наміру відбулася із прийняттям Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року. Отже, початком періодизації сучасного господарського права України є остання дата.

Одним із головних завдань перехідного періоду (1991-1993 рр.) є розроблення науково обґрунтованої соціально-економічної політики, тобто програми стратегічних і тактичних дій держави. Без такої програми успішний розвиток економіки будь-якої країни був би неможливий. Та на довершення останнього створення перших вихідних законів, а з ними й інститутів ринкової економіки, з урахуванням новоствореного політичного режиму з різноманітними напрямками господарювання та загальним ключовим питанням господарських відносин.

Отже, першим модернізованим інститутом є інститут власності, відповідно до задекларованого економічного плюралізму (існування і взаємодія різних технологічних способів виробництва, організаційно-економічних відносин, типів і форм економічної власності та господарських механізмів у межах національної економічної системи) у ньому за Законом Української РСР «Про власність» від 07.02.1991 р. № 697-ХІІ(втрата чинності 20.06.2007) [15], за Законом України «Про оборонення майна Компартії України та КПРС на державну власність» від 20.12.1991 р.№ 2004-ХІІ[16], Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про підприємництво» від 15.10.1992 р. № 2697-ХІІ. За Законом Української РСР «Про власність», а саме ст. 2 було розкрито поняття власності у п. 1 та встановлені організаційно-економічні форми – приватна, колективна, державна та встановлено, що всі форми власності є рівноправними (п. 4). Саме така організаційно–економічна форма, як приватна власність, дає автономію суб’єкту господарювання – самостійність та свободу прийняття економічних рішень, особисту відповідальність за свободу рішень, інноваційну діяльність тощо, що у свою чергу надає можливості для створення, функціонування, модернізації ринку як суб’єкта господарювання.

Відповідно до Закону України «Про оборонення майна Компартії України та КПРС на державну власність», а саме до ст. 1 передане на баланс Верховної Ради України, Верховної Ради Кримської АРСР та місцевих Рад народних депутатів майно партійних комітетів Компартії України, КПРС, у тому числі підприємства та організації, що належать Компартії України, її кошти, паї, акції, інші цінні папери та майнові права, де б вони не знаходились, обертаються на загальнодержавну (республіканську) власність і власність відповідних адміністративно-територіальних одиниць (комунальну власність). Саме цим Законом, п. 2 ст. 1 було встановлено, що усе майно КПРС і майно Компартії України, а також майно партійних комітетів Компартії України у місті Києві належить до загальнодержавної

(республіканської) власності. Майно, передане на баланс Верховної Ради Кримської АРСР, місцевих Рад народних депутатів, крім міста Києва, є власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю).

До цього інституту належить такий господарсько-правовий елемент, як приватизація, що знайшов своє відображення у низці законів 1992 р.: Закон України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ, Закон України «Про приватизаційні папери» від 06.03.1992 р. № 2173-ХІІ, «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 р. № 2171-ХІІ, Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 10.04.1992 р. № 2269-ХІІ, Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 р. № 2482-ХІІ, Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ. Цей елемент у контексті перехідних законів 1992 р. виступав тим елементом, за допомогою якого змінюється структура власності.

Третьою інноваційною трансформацією, що опосередковує перехід від одержавленої економіки до плюралістичних організаційно-правових форм ринків є інституціоналізація підприємницької діяльності та підприємств як ключового процесу в ринковій економіці. Законодавство, яке склалося у перехідний період і відповідно до якого регулюються дані процеси, складається із Закону України «Про підприємництво» від 10.09.1991 р. № 1540-ХІІ, Закону України «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України» від 10.09.1991 р. № 1540-ХІІ та розширення суб'єктного складу останнього відбулася за допомогою Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. № 2114-ХІІ, Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ, Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. № 2114-ХІІ. Прийняття Верховною Радою України за єдиний часовий період цілої низки законодавчих актів, присвячених питанням

підприємництва, по суті можна назвати реформою у законодавстві, зростання активності суб'єктів господарювання, проте зміст і форма останнього були спрямовані не на подальше зростання економіки, а на розвиток олігархізації економіки. Головною негативною рисою підприємницького законодавства можна назвати неузгодженість та суперечність даних положень, наявність великої кількості прогалин у регулюванні нових економічних відносин і водночас зайва урегульованість багатьох економічних процесів, що в цілому знижували ефективність правового регулювання сфери господарювання [10, с.22].

Важливим інституційним утворенням періоду переходу від планового господарювання до ринкових відносин є створення правових основ інституту державного регулювання підприємницької діяльності—правових заходів захисту економічної конкуренції (остання виступає як одна з головних ознак ринку) чи антимонопольного законодавства. До перших правових заходів належать такі законодавчі акти, як: Закон Української РСР «Про ціни і ціноутворення» від 03.12.1990 р. № 507-ХІІ(втрача чинності 03.08.2012 р.) [17] встановив вихідні засади політики ціноутворення, види цін та тарифів, перелік методів державного регулювання цін тощо; Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» від 18.02.1992 р. № 2132-ХІІ(втрача чинності від 27.02.2002 р.) [18], який визначав правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм анти- монопольного законодавства; Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р. № 3659-ХІІ[19], яким визначено правове становище Комітету, його органів та посадових осіб.

Однак із поняттям «ринкової конкуренції» межує поняття «банкрутство». Законодавчі основи інституту банкрутства були покладені разом з основами законодавства щодо ринкової конкуренції і були

закріплені у спеціальному законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992р. № 2343-ХІІ[20], де визначалося поняття банкрутства, його ознаки, керуючий державний орган з питань банкрутства, заходи щодо запобігання банкрутству боржника та інші основоположні норми цього інституту. Крім того, норми, що регулюють порядок визнання юридичних осіб банкрутами, містяться також у Господарському процесуальному кодексі України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ частково деякі норми інституту банкрутства містяться у Законі Української РСР «Про власність» від 07.02.1991 р. № 697-ХІІ(втрата чинності 20.06.2007 р.) [15], Законі України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ, Законі України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 № 2163-ХІІ тощо.

У перехідний період також виник такий господарсько-правовий інститут, як інститут інвестиційної діяльності. Взагалі динаміка інвестиційного процесу є одним із важливих факторів просування до ринкових відносин, а отже – і до політично відкритого суспільства. Тому відношення до інвестування, особливо – комерційного та іноземного, відразу стало предметом гострої боротьби політичних сил. Почала формуватися державна політика щодо іноземних інвесторів. Крім того, необхідно було визначитися з політикою внутрішнього інвестування, а також з питань співвідношення внутрішнього та іноземного інвестування. Необхідно було зважати на упередження основної маси населення проти іноземців і іноземного інвестування, спотворене уявлення про державний суверенітет та на складність взагалі системи інвестиційного ринку.

Правовою основою цього інституту на початку 90-х рр. виступили такі законодавчі акти, як: Закон України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10.09.1991 р. № 1540-ХІІ, Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ, Закон України «Про іноземні інвестиції» від 13.03.1992 р. № 2198-ХІІ(скасування від 25.02.2000 р.), Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних

(вільних) економічних зон» від 13.10.1992 р. № 2673-ХІІ, Закон України «Про Державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні» від 17.12.1993 р. № 3744-ХІІ(втрата чинності від 19.03.1996 р.). Закон України «Про інвестиційну діяльність» був першим нормативним актом, що визначив загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України. Закон України «Про іноземні інвестиції» від 13 березня 1992 р. вперше регламентував процес іноземного інвестування в Україні. Декрет Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 р. № 55-93 «Про режим іноземного інвестування» зупинив його дію. Це було викликано тим, що цей Закон мав ряд недоліків, зокрема, в ньому не було встановлено мінімального розміру та виду іноземних інвестицій, для яких встановлювалися податкові пільги. За період дії цього закону, за деякими підрахунками, до 42 відсотків усіх іноземних інвесторів вклали в економіку України менше ніж 1000 доларів, а зустрічалися спільні підприємства з іноземними інвестиціями у розмірі 20 дол. США.

Таким чином, Закон України «Про іноземні інвестиції» надавав можливість іноземним інвесторам отримувати податкові пільги на території України, а також обходити податкове законодавство і у своїх країнах, у разі існування угод про уникнення подвійного оподаткування між Україною та відповідною країною. Існував завищений імпорт товарів під виглядом вкладів у статутні фонди спільних підприємств з наступною реалізацією третім особам. Виникла також потреба у диференціації пільгового режиму для інвестицій у конвертованій валюті, у формі майна, майнових прав, нових технологій тощо. У згаданому Декреті було змінено поняття підприємства з іноземними інвестиціями, до яких стали відносити підприємства з кваліфікаційними інвестиціями, тобто інвестиціями певних мінімальних розмірів і видів.

Одним із головних елементів переходу від ринку одержавленої економіки до міжнародного ринку є інститут правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, створення якого уособлювало ліквідацію

державної монополії на зовнішньоекономічну торгівлю. Правовою основою цього інституту виступили такі законодавчі акти, як: Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ[9]; Закон України «Про міжнародні договори України» від 22.12.1993 р. № 3767-ХІІ(втрата чинності 29.06.2004 р.); та в ряді не спеціалізованих законодавчих актів існують окремі норми, які регулюють деякі питання цього інституту—законів України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ, «Про заставу» від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ, «Про оренду державного та комунального майна» від 10.04.1992 р. № 2269-ХІІ, «Про єдиний митний тариф» від 05.02.1992 р. № 2097-ХІІтощо. Основним нормативно-правовим актом, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, є Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», який визначає принципи зовнішньоекономічної діяльності, окреслює коло її суб'єктів, називає види зовнішньоекономічної діяльності, закріплює основи її регулювання, передбачає встановлення спеціальних правових режимів зовнішньоекономічної діяльності, містить норми щодо відповідальності учасників зовнішньоекономічної діяльності та захисту їх прав і інтересів. Закон України «Про міжнародні договори України» передбачає здійснення ратифікації міжнародних договорів.

Ще одним важливим історичним фактом у зовнішньоекономічній діяльності, започаткованим у кінці 1993 р., було те, що Україна розпочала процес вступу до СОТ, який мав своє завершення 5 лютого 2008 р. у Женеві, коли Президент України Віктор Ющенко і Генеральний директор Світової організації торгівлі (СОТ) Паскаль Ламі підписали Протокол про вступ України до СОТ. Інтеграція до цієї економічної структури стала довготривалим процесом та впровадженням інноваційної моделі у зовнішньоекономічну політику України і зовнішньоекономічних реформ в останній, а також прийняття важливих міжнародних угод та нормативів до національного законодавства і реформація під єдині міжнародні стандарти національного права.

Одним із важливих суб'єктів господарської діяльності в ринкових умовах як внутрішніх, так і зовнішніх, що уособлює важливий елемент відносин інфраструктури ринку є товарна біржа. Правове регулювання цього суб'єкта відбувається за Законом України «Про товарну біржу» від 10.12.1991 р. № 1956-ХІІ[22], у якому наведено визначення даного суб'єкта, його права та обов'язки, порядок створення та реєстрації тощо.

У перехідний період також закладаються основи такого інституту господарсько-правового законодавства, яке регулює ринок цінних паперів. До цього законодавства можна віднести: Закон Верховної ради УРСР «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 р. № 1201-ХІІ(втрачає чинності 12.05.2006р.), Директиву 93/6/ЄЕС Ради Європейського Співтовариства «Про адекватність капіталу інвестиційних фірм і кредитних установ», Договір про створення Міжнародної фінансової корпорації (статті Угоди про створення Міжнародної фінансової корпорації) та Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ, в яких існують норми, які регулюють цей інститут.

Одним із головних суб'єктів господарського права виступає банк як кредитна установа та інститут банківського права. Основи української банківської системи були покладені Законом Української РСР «Про банки і банківську діяльність» 20.03.1991 р. № 872-ХІІ(втрачає чинності 17.01.2001р.) [23]. Цим законодавчим актом закріплювалася класична дворівнева банківська система, яка складалася з Національного банку України та комерційних банків, у тому числі Зовнішньоекономічного банку Української РСР, ощадного банку Української РСР, республіканських та інших комерційних банків різних форм власності. Закон охоплював не лише загальні принципи організації і діяльності банків, а й сукупність норм, які регулюють порядок надання фінансових і пов'язаних із ними послуг. Постановою Правління Національного банку від 26 червня 1992 р. було затверджено Порядок надання ліцензій Національного банку України на право здійснення операцій з валютними цінностями. Фактично валютний

ринок було започатковано у серпні 1992 р. після створення Валютної біржі Національного банку, яку згодом, у липні 1993 р., було реформовано в Українську міжбанківську валютну біржу. 19 лютого 1993 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Декрет «Про систему валютного регулювання та валютного контролю». Вказаний документ закріпив основи формування та функціонування валютного ринку України. У листопаді в безготівковий обіг було запроваджено український карбованець і Україна офіційно вийшла з групи країн, які використовували рубль як законний платіжний засіб. У вересні 1993 р. Україна стала другою, після Росії, країною СНД, яка приєдналася до міжнародної електронної системи банківських платежів СВІФТ [17].

Останнім важливим інститутом, який започаткований у господарському праві у цей період, є інститут страхування. На початку 90-х рр. усунення монополії держави і поява недержавних страхових компаній створили необхідну базу для організації ринкових відносин у страховій діяльності й передумови формування страхового ринку України. Перші спеціальні нормативні акти, що регламентували страхування, були Постанова Ради Міністрів УРСР «Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР» від 11.02.1991 р. № 25 (втрата чинності 27.06.1998 р.) та Декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10.05.1993 р. № 47-93 (втрата чинності 11.04.1996 р.). У 1993 р. створено державну структуру у сфері регулювання страхового ринку — Укрстрахнагляд.

Висновки до розділу 1.

Таким чином, господарське право, що успадковувало норми торгового (комерційного) права, виступило новим якісним щаблем у регулюванні економічної діяльності. Така якість виникла завдяки не тільки особливій спеціалізації приватноправових (цивільно - правових) норм стосовно умов професійної господарської діяльності, але і у зв'язку з таким явищем, як наповнення актів господарського законодавства публічно-правовими нормами. Поєднання приватно-правового і публічно-правового регулювання економічних відносин робить господарське право новим інструментальним утворенням. Рівноважний стан такого утворення з різноспрямованими елементами досягається завдяки підпорядкуванню господарсько-правових норм єдиній меті – побудові ефективної економіки.

В господарському праві основоположною є ідея соціально-економічного розвитку всього суспільства.

Тому з позиції господарського права приватні і публічні інтереси повинні бути врівноважені, а правові норми – служити сукупним соціальним і економічним інтересам.

Завдяки подібному цілеспрямованому підходу виникає наближення господарського права до реальної соціально-економічної необхідності, правові норми орієнтуються на вирішення соціально- економічних проблем сучасності.

Окрім цього, господарське право – це крок уперед у порівнянні з торговим (комерційним) правом через свою універсальність: інститути господарського права призначені для регулювання як комерційної (підприємницької), так і не комерційної господарської діяльності. Адже господарська діяльність – універсальне поняття, яке поєднує підприємницьку і некомерційну господарську діяльність. Цінність подібного поєднання перевірена часом.

Ось чому в основі виділення господарського права в самостійну галузь права лежить об'єктивний процес суспільного розвитку, за якого

предмет і мета регулювання підпорядковують методи і засоби галузевого правового впливу.

Шлях, який подолала наука господарського права, складно назвати легким, адже протягом ХХ ст. навколо цієї науки точилося багато дискусій, була велика кількість спірних питань та історичних протистоянь.

Також слід зазначити, що господарське право як самостійна галузь законодавства було зазначене у Конституції СРСР (1924).

За часів розвитку господарського права відносини, які регулюються цією наукою, відносили до відання різних дисциплін, у тому числі їх приписували до цивільного права. Зараз існує багато прибічників різних теорій, пов'язаних з існуванням та розвитком цієї науки, проте ця наука, яка зародилась багато десятиліть тому, існує і до сьогодні, і знайшла своє закріплення у Господарському кодексі, який набрав чинності 1 січня 2004 р. А невідворотність кодифікаційних процесів була обумовлена та закріплена історичним минулим правового забезпечення сфери господарювання.

На початку 90-х рр. був покладений початок ринковим перетворенням у державі, а з ними й у господарському праві.

У перехідний період від планової економіки до ринкових відносин були позитивні моменти –абсолютно нова соціально-економічна політика держави перетворена на ряд господарсько-правових реформ, у ході яких створені різноманітні господарсько-правові інститути, норми чи модернізовані старі інститути, норми під архітектуру новоствореної економічної моделі держави. Цей процес започаткував подальшу реконструкцію господарського законодавства у ринковому напрямі і в той же час став нормативною базою для підготовчого процесу систематизації господарського законодавства, яка знайшла своє відображення у Господарському кодексі, що набрав чинності 1 січня 2004 р. А невідворотність кодифікаційних процесів була обумовлена та закріплена історичним минулим правового забезпечення сфери господарювання.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ.

2.1. Господарське законодавство України: історія, сучасність та перспективи розвитку.

Нормативне регулювання господарських відносин ґрунтується на встановлених Конституцією України основних засадах правопорядку в сфері господарювання, про що згадується в Преамбулі Господарського кодексу України, а в ст. 5 ГК цьому питанню приділяється спеціальна увага. Зокрема, ст. 5 закріплює положення, відповідно до якого правопорядок у сфері господарювання формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів і ґрунтується та відповідних положеннях Конституції України.

Господарське законодавство складається з великого масиву взаємопов'язаних нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють господарські відносини. Йому притаманна низка характерних ознак: значна розгалуженість і присутність великої кількості нормативно-правових актів, для цього є об'єктивні (динамізм та складність господарського життя і відповідно правового регулювання) та суб'єктивні причини (недостатня увага до упорядкування господарського законодавства та численні експерименти у сфері економіки, кожен з яких потребує спеціального правового забезпечення).

Норми цивільних та господарських договорів відіграють важливу роль, оскільки вони (за умови відповідності вимогам законодавства) відображають специфіку кожної конкретної операції, не тільки визначаючи оптимальні для контрагентів умови по конкретних договорах, а й регламентуючи порядок їх проведення. Ключовою ідеєю господарського законодавства є свобода підприємництва в межах господарського порядку, передбаченого Конституцією України. Його концепція орієнтується на те, щоб держава визнавала приватні інтереси бізнесу, щоб вона в необхідних

випадках підтримувала і захищала їх, але за умови виконання конституційної вимоги про те, що власність зобов'язує, і що вона не має використовуватись на шкоду людині та суспільству (ст. 13 Конституції) [6].

Однією з концептуальних новацій Господарського Кодексу як основного джерела господарського законодавства, є комплексний підхід до правового регулювання господарських відносин, який включає організацію здійснення господарської діяльності.

Розглянемо деякі новації, передбачені ГКУ:

1. Кодекс систематизував закони «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні», «Про інвестиційну діяльність» та ін. При цьому поняття суб'єкта підприємницької діяльності замінено в ГКУ поняттям «суб'єкт господарської діяльності», оскільки господарська діяльність некомерційного характеру раніше випадала з поля правового регулювання.

2. Відповідно до ГКУ, некомерційну господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання державного або комунального секторів економіки в галузях або видах діяльності, в яких, згідно з чинним законодавством, підприємництво забороняється, або на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування.

3. Відповідно до ст. 55 ГК суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

4. Кодекс систематизує і визначає специфіку правового становища суб'єктів господарювання, їх організаційно-правові форми, основні засади здійснення ними господарської діяльності та особливості окремих їх видів, оскільки чинне українське законодавство передбачає численні організаційно-правові форми підприємництва й правові режими (титули) майна, а також інші вимоги, що висуваються до підприємців. Останнім

часом до чинного Господарського кодексу, було внесено декілька важливих змін.

Наприклад, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» від 14.10.2014р. № 1701- VII - змінами до Господарського кодексу встановлено, що підприємства, крім 69 державних та комунальних підприємств, зобов'язані встановлювати свого кінцевого вигодоодержувача, регулярно оновлювати і зберігати інформацію про нього та надавати її державному реєстратору у випадках та в обсязі, передбачених законом (стаття 641 Закону).

Також новий Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII, який визначив правові засади організації і діяльності прокуратури України, статус прокурорів, порядок здійснення прокурорського самоврядування, а також систему прокуратури України вніс відповідні зміни до Господарського процесуального Кодексу[25].

Внесення зміни до Господарського процесуального кодексу України було викликано перш за все необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Ради Європи, які стосуються підвищення ефективності судового захисту.

По-друге, новий господарський процесуальний закон спрямований на узгодження з цивільним процесуальним законом підходів до основних питань судочинства. Не менш важливими факторами, що обумовили потребу у прийнятті змін до Кодексу, була необхідність розмежування компетенції загальних та господарських судів, чіткого відображення ролі та повноважень господарського суду в умовах ринкових перетворень у нашій державі, суттєвого реформування матеріального законодавства.

Перша та найголовніша новела господарського процесуального кодексу полягає у розширенні юрисдикції господарських судів, яка визначається не лише з урахуванням суб'єктного складу правовідносин, а й змісту спірних правовідносин. Тобто, суб'єктом звернення до

господарського суду, окрім юридичних осіб, можуть бути також фізичні особи, причому за досить широким колом питань.

До спеціальної компетенції господарських судів, зокрема, віднесені справи у спорах між суб'єктами підприємницької діяльності, включаючи іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також усі справи незалежно від суб'єктів правовідносин.

Друга новела – забезпечення доказів шляхом допиту свідків. Йдеться про допуск до господарського процесу як засобу доказування свідчень свідків. При цьому слід виходити з того, що цей засіб доказування використовується у господарському процесі лише тоді, коли іншими способами, які є традиційними для господарського процесу, неможливо довести ті обставини, на які посилається позивач чи інший суб'єкт звернення до суду.

2.2.ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Економічні перетворення останнього десятиріччя зумовили потребу якісного реформування вітчизняного законодавства у сфері господарської діяльності. Перед законодавцем постало завдання належним чином нормувати досить складну систему господарських відносин, щоб утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України та забезпечити реалізацію інтересів як безпосередніх учасників господарських відносин, так і публічних інтересів, заснованих на загальносуспільних потребах. Для формування в країні продуктивної економіки з різною формою власності необхідні сучасні правові засоби, прогресивні методи і форми регулювання, реалізації і реформування господарських процесів. З цією метою діє господарське законодавство, яке складається великого масиву взаємопов'язаних нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють господарські відносини [12, с.15].

Господарському законодавству України притаманна низка характерних ознак: значна розгалуженість і присутність великої кількості нормативно-правових актів, для цього є об'єктивні (динамізм та складність господарського життя і відповідно правового регулювання) та суб'єктивні причини (недостатня увага до упорядкування господарського законодавства та численні експерименти у сфері економіки, кожен з яких потребує спеціального правового забезпечення); перевага в господарському законодавстві комплексних нормативно-правових актів, що містять норми різних галузей права (господарського, цивільного, фінансового тощо), які стосуються одного предмета правового регулювання- страхування (Закон України «Про страхування»), інвестування (Закон України «Про інвестиційну діяльність»), господарських товариств (Закони України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства») та інші; наявність у господарському законодавстві значної кількості нормативних актів обмеженої сфери дії - відомчих, регіональних, локальних; кодифікованість

господарського законодавства, де базовим є Господарський кодекс України [8, с.80].

Прийняття у 2003 р. Господарського кодексу України заклало фундамент для правового регулювання договірних відносин на новому системному рівні та започаткувало новий етап наукових досліджень у сфері господарського права, спрямованих на модернізацію законодавства як у цих, так і в інших сферах. Утім ні його прийняття, ні сама кодифікація, ні процес удосконалення законодавства не завершується[3, с. 386].

Становлення національного господарського законодавства в Україні пов'язане з труднощами, спричиненими насамперед економічними та соціально-політичними факторами. А саме, прийняття законодавчих актів відбувається в умовах існування старого загальносоюзного законодавства, яке склалося у період панування державної власності як основи економічної системи, директивного планування та принципу демократичного централізму в керівництві економікою. І хоч так званий пакет нормативних актів з питань радикальної економічної реформи (липень 1987 р.) вніс певні демократичні засади у правове регулювання господарських відносин, проте суперечності із старим законодавством періоду адміністративно-командної економіки так і не були усунені. Ось чому основоположні закони у галузі економіки одразу ж після набрання чинності вступили у суперечність з чинним законодавством [1, с.223].

Суперечності нового законодавства зі старим не лише перешкоджають творенню правопорядку в господарських відносинах, а й іноді безпосередньо є причиною правопорушень та зловживань з боку суб'єктів підприємництва. Крім того, відсутність чіткої і однозначної концепції побудови ринкової економіки в Україні іноді ставить законодавця у складне становище у ході 15 розробки та прийняття законопроектів, спричиняє невизначеність та очікування природного розвитку подій.

Висновки до розділу 2.

Нормативне регулювання господарських відносин ґрунтується на встановлених Конституцією України основних засадах правопорядку в сфері господарювання, про що згадується в Преамбулі Господарського кодексу України, а в ст. 5 ГК цьому питанню приділяється спеціальна увага.

Окрім цього, аналіз досвіду реалізації законодавства про господарську діяльність, надбаного після введення в дію ГК, свідчить про необхідність вирішення таких завдань, як: узгодження кодифікованих та не кодифікованих норм; подолання множинності актів; обрання такої форми вдосконалення змісту та форми господарського законодавства, яка була б найбільш придатною для ефективного процесу адаптації господарського законодавства до світових та європейських стандартів. У цілому вважаємо, що реалізація даних пропозицій створить реальні передумови для посилення для посилення консолідуючої ролі Господарського кодексу у правовому регулюванні господарських відносин в Україні.

Тому першочерговим завданням подальшої кодифікації господарського законодавства визначено оновлення та доповнення положень ГК України як стрижневого акта господарського законодавства.

Висновки

Історичний процес зародження й формування господарського права носить багатогранний характер. Його передумови на території України існували ще за часів Київської Русі. Важливим джерелом норм торгівельного права в той період була Руська Правда, якій були відомі певні специфічні інститути: позичка, заклад, зберігання, банкрутство. Доволі значним етапом розвитку міст та торгівлі було Магдебурзьке право. Велика частина його норм регулювала ремесла, діяльність цехів і купецьких гільдій, відносини власності і оподаткування.

Позитивну роль у розвитку торгівельного права відіграли Литовські статuti 1529, 1566, 1588 років. Їх норми глибоко вплинули на розвиток економіки українських земель, стимулювали поширення міжнародних торгівельних зв'язків.

З початком ХІХ ст. розпочинається інтенсивний розвиток російського господарського права. Україна входила до складу Російської імперії і норми цього законодавства діяли на її території та вплинули на розвиток господарських відносин.

ХХ ст. – період чергового етапу технічної революції та індустріального розвитку – позначилося бурхливим розвитком господарського права. В особливості радянська доба вітчизняної історії.

Перші спроби кодифікації правового регулювання господарської сфери відбувалися у 20-ті роки. У 30-ті роки Л.Я.Гінзбург та Є.Б.Пашуканіс – засновники наукової школи єдиного господарського права – обґрунтовують необхідність спеціального (у формі Торгового/Господарського кодексу) регулювання відносин у сфері соціалістичної економіки. Але через політичні обставини їх ідеї були відкинуті тогочасною наукою.

Період 50-80 рр. пов'язаний з дискусією між прихильниками «концепції господарського права» (В.В.Лаптев, В.К.Мамутов, Г.М.Свердлов, В.С.Тадевосян та ін.) та прихильниками «концепції єдиного цивільного права»

(О.С.Іоффе, С.М.Братусьтаін.). Декілька разів проекти Господарського кодексу вносилися на розгляд законодавчих органів. Але радянські законодавці так і не змогли прийняти єдиний кодифікований нормативно-правовий акт.

Проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 р. принципово по-новому поставило питання економічного розвитку України. Йшлося про створення якісно нової господарської системи, суб'єктами господарської діяльності якої виступали як юридичні, так і фізичні особи, а сама система формується на базі двох секторів економіки – державного та недержавного, які функціонують у рамках єдиного правового поля і є єдиною системою галузей і сфер виробничої, господарської та підприємницької діяльності.

Все це зумовило новий поштовх розвитку господарського права. З'являється велика кількість наукових робіт, присвячених проблемам галузі, зокрема роботи О.М.Вінник, Г.Л.Знаменського, В.К.Мамутова, О.П.Подцерковного І.Г.Побірченка, Г.В.Пронської, В.С.Щербини, О.І.Ющика та інших.

Разом з правом відбувається активний розвиток законодавства. Вивчення досвіду й осмислення практики здійснення економічних реформ дозволило прийти до висновку про те, що воно повинне відрізнитися від колишнього наданням радикально більшої свободи діяльності суб'єктам господарювання, за умови, що ця свобода не може бути безмежною. Приватна власність і ринок повинні бути поставлені законом в певні рамки, які забезпечать об'єднання приватних і публічних інтересів.

Основи нового власного господарського законодавства України були закладені після прийняття 16.07.1990 р. Декларації про державний суверенітет України й Закону «Про економічну самостійність Української РСР» від 03.08.1990р., тобто ще в той час, коли Українська РСР входила до складу Радянського Союзу.

В 1990-1991 р. були прийняті перші акти національного господарського законодавства, на базі якого надалі здійснювалося реформування економічної системи.

Уквітні 1992 р. Верховна Рада України схвалила Концепцію судово-правової реформи, відповідно до якої Кабінетом Міністрів України було створено робочу групу підготовці проєкту нового Цивільного кодексу України (Комерційного) кодексу. Робота над створенням і вдосконаленням єдиного кодифікованого акту господарського законодавства тривала понад 10 років. 16 січня 2003 Господарський кодекс був прийнятий.

Ця подія мала велике значення для багаторічного процесу роботи вчених та практиків над створенням гармонійної та ефективної системи господарського права України. Господарський кодекс України є першоосновою системності господарського законодавства, яке становить більше 70 відсотків усього законодавства України. Він закріпив загальні принципи й засоби державної економічної політики, принципи господарювання, звів в єдину майнові й організаційні відносини в сфері господарювання, підтвердив нерозривність їх існування. Прийняття Господарського кодексу підкреслило усвідомлення необхідності не тільки приватноправового, але й публічно-правового регулювання господарського законодавства України.

Основною метою науки господарського права на протязі всього часу існування суспільних господарських відносин є теоретичне обґрунтування цих відносин, що включає в себе:

- вивчення типу господарських відносин, існуючих у суспільстві;
- розробку концепцій та рекомендацій щодо законодавчої бази, яка регулює господарські відносини;
- моніторинг нових видів суб'єктів господарювання;
- моніторинг нормативно-законодавчих актів, що регулюють господарські відносини у суспільстві;

- виявлення недоліків та вад у господарському законодавстві та пошук шляхів їх усунення;
- вироблення рекомендацій щодо приведення державного господарського законодавства у відповідність із міжнародними нормами.

Господарському законодавству України притаманна низка характерних ознак: значна розгалуженість і присутність великої кількості нормативно-правових актів, для цього є об'єктивні (динамізм та складність господарського життя і відповідно правового регулювання) та суб'єктивні причини (недостатня увага до упорядкування господарського законодавства та численні експерименти у сфері економіки, кожен з яких потребує спеціального правового забезпечення).

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми господарського права: навчальний посібник. / За ред. В.С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2013.–528 с.
2. Андрейцев В. І., Ашурков О. О., Беяневич В. Е., Беяневич О. А., Білоусов Є. М. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Академія правових наук / Г.Л. Знаменський (заг.ред.), В.С. Щербина (заг.ред.)– 2-е вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 713с.
3. Віхров О.П. Окремі питання вдосконалення господарського законодавства України / О. П. Віхров // Університетські наукові записки . – 2012. – № 1. – с. 384-392.
4. Господарський кодекс України: Прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003 р. // Голос України. – 2003. – 14 березня.
5. Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. тр. / Г. Л. Знаменский. – К. : Юринком Интер, 2012.– С. 104,275.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змінами і доповненнями: станом на 24.04.2014р.) / [Ел. ресурс]. – режим доступу:www.gp.gov.ua/ua/konstitution_zakoniukraine.html
7. Прилуцький Р. Б. Цінність, перевірена часом: господарському праву сто років / Р. Б. Прилуцький // Юрид. наука. – 2011. - № 1 (1). – С. 93-100.
8. Прилуцький Р. Б. Принципи господарювання і модернізація господарського законодавства України на сучасному етапі розвитку / Р. Б. Прилуцький // Вісник господарського судочинства. – 2011. – №3.– С.73-81.
9. Прокопенко А. С. «Дело» Александра Гойхбарга / А. С. Прокопенко // Безумная психиатрия. – М. : Совершенно секретно, 1997. – 176 с.
10. Крупка Ю. М. Правові основи підприємницької діяльності : навч. посіб. / Ю. М. Крупка.– К. : Юрінком Інтер, 2008.– С. 30.
11. Хозяйственное право:учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Мамутова. - Киев : Юринком Интер, 2002.

12. Щербина В.С. Деякі питання удосконалення господарського і господарського процесуального законодавства / В.С. Щербина // Право України . – 2010. – №8. – С.13-18.– С. 86-94.

13. Hedemann Justus Wilhelm. Die Fortschritte des Zivilrechts im 19. Jahrhundert. Ein Überblick über die Entfaltung des Privatrechts in Deutschland, Osterreich, Frankreich und der Schweiz. 1. Teil: Die Neuordnung des Verkehrslebens. - Taschenbuch. - Berlin : Heymann, 1910. - 151 s.

14. Законодательные акты по вопросам народного хозяйства СССР. - М. : Юрид. лит.–1961. - Т. 1. – С. 784; Т. 2. –С. 686.

15. Про власність [Електронний ресурс] : Закон Української РСР від 07.02.1991 р. № 697-XII // Верхов. Рада України : офіц. сайт. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/697-12>.

16. Про оборення майна Компартії України та КПРС на державну власність [Електронний ресурс] : Закон України // Верхов. Рада України: офіц. сайт - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/law2>

17. Ващенко Ю. В. Банківське право [Електронний ресурс] / Ю. В. Ващенко/ Підручникионлайн. Режим доступу:<http://textbooks.net.ua/content/>

18. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності [Електронний ресурс] : Закон України // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>.

19. Про Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс] : Закон України // Верхов. Рада України: офіц. сайт. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>.

20. Про відновлення платоспроможності боржникаабо визнання його банкрутом [Електронний ресурс] : Закон України // Верхов. Рада України: офіц. сайт. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1251-12>.

21. Про зовнішньоекономічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України // Верхов. Рада України : офіц. сайт. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

22. Про товарну біржу [Електронний ресурс] : Закон України // Верхов. Рада України: офіц. сайт. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/sho2>.

23. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] :Закон України //Верхов. Рада України : офіц. сайт. - Режим доступу: <http://zakon3.r/>

24. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

25 . Про прокуратуру - Законодавство України - Верховна[Електронний ресурс]. - Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/1697-18